

A Történettudományi Intézet és
a magyarországi történettudomány
2012–2025

Fodor Pál – Molnár Antal

Bevezetés

Az alábbi írás szubjektív számvetés a Történettudományi Intézet (2025-től: Történettudományi Kutatóintézet, TTI)¹ működéséről, a kihívásokról, feladatokról és eredményekről az intézményt 2012 és 2025 között irányító két igazgató, Fodor Pál (2012–2018) és Molnár Antal (2019–) tollából. Az írás vállaltan személyes hangú és esszé jellegű, ezért nem kívánunk szisztematikus és számszerű áttekintést nyújtani az intézet munkájáról az elmúlt évtizedben, hiszen ezek az adatok a honlapon hozzáférhetők. Sokkal inkább egy olyan vissza- és előretéteket szerettünk volna megfogalmazni, amely a kutatásban és az intézményvezetésben eltöltött évek tapasztalatainak esszenciáját nyújtja. Az egyes tudományterületek fejlődése mindig erőteljesen kiszolgáltatott azoknak a történelmi korszakoknak, amelyekben éppen működnek, ennek megfelelően vannak felívelő és válságokkal teli időszakok. A történettudomány számára a leglátványosabb felívelést a 19. század második és a 20. század első fele hozta el, míg talán nemcsak a szerzők borúlátása okozta optikai csalódás, ha a 21. század első negyedszázadát a fullasztó túltermelés, a szakmai alapok megkérdőjelezése és a társadalmi-politikai környezet változásai által okozott megrázkódtatásként érzékelik.

¹ Az alábbiakban a visszatekintésben a 2025-ig használatos Történettudományi Intézet formát használjuk, míg az új névforma, a Történettudományi Kutatóintézet hivatalos rövidítése is megmaradt a korábbi TTI. Itt mondunk köszönetet Gál Juditnak a tanulmány elkészítéséhez nyújtott önzetlen segítségéért.

Az elmúlt másfél évtizedben Balogh Balázs, a Néprajzi Intézet igazgatójaként (2009–), a Bölcsészettudományi Kutatóközpont tudományos főigazgató-helyetteseként (2012–2021), majd főigazgatójaként (2021–) az első vonalban küzdött intézményeink megmaradásáért. Eközben sohasem vesztette el humorát és optimizmusát; ebben az irodalom, a versek világa biztos támaszt jelentett a számára. Írásunkkal az ő szellemiségéhez és világlátásához kívánunk kapcsolódni. A szakmába vetett hit mindig erősebb a defetizmusnál, ez a gondolat határozza meg ezen írás szemléletét és felépítését, és ezt jelzik a három fejezet címéül választott versidézetek is. Berzsenyi szavaival az *osztályrészünkül* jutott nemzetközi és hazai, sokszor inkább veszélyekre, mint inspiráló kihívásokra utalunk. Ady önmetaforájával az intézet sajátos szerepfelfogását, azt a csúcsteljesítményekbe menekülő heroikus ellenállást próbáltuk érzékeltetni, amellyel szakmai közösségünk az őt körülvevő toxikus és fojtogató tudománypolitikai környezet ellenében próbál talpon maradni. Végül Reményik Sándor sorával a jövőnk bizonytalanságában is a homályban tapogatózó reménykedést hangsúlyozzuk.

Sok Charybdis közt, sok ezer veszélyben...

A magyarországi humán tudományosság, azon belül a történettudomány, és annak egyik intézménye, a Történettudományi Intézet helyzetét a 21. század első évtizedeiben nagyon sok nemzetközi és hazai tudományos, társadalmi és politikai folyamat befolyásolja, amelyeknek itt csak a legfontosabb elemeire utalhatunk. Talán nem tévedünk nagyot, ha a leginkább meghatározó fordulatként a történeti tudományosság és a társadalom, ennek folyományaként a politika közötti kapcsolatrendszer átalakulását értékeljük. Nem nehéz belátni ugyanis, hogy minden más változás ennek a következménye. A 19. századi vagy a 20. század eleji történészek még nem kételkedtek abban, hogy amit művelnek, az valóban tudomány és az egész nemzeti közösség épülését szolgálja. A közismert megfogalmazás szerint a történettudomány a „nemzeti önismeret” tudománya volt, amely a maga eszközeivel képes a múlt, a közösség hagyományának hiteles feltárására, megőrzésére és továbbadására, amivel a jövő alakításához is hozzájárul. Másképpen kifejezve: a történettudomány a

múlt rekonstruálásával és az ismeretek széles körű terjesztésével képes a történelem emlékezéssé alakítására, s mint ilyen, egyik legfőbb letéteményese az őt eltartó közösség vagy csoport kollektív emlékezetének. Az első világháborút követően a nemzeti paradigma megkérdőjelezésével a történészek lassan hátat fordítottak közösségeiknek, és a nemzet helyett a társadalmat, a gazdaságot és a kulturális jelenségeket állították vizsgálataik középpontjába. Ezzel a fordulattal a történelem elveszítette koherens jelentését, már nem számított az értékek legfőbb átadójának, és identitásképző ereje is egyre csökkent. A történészek egyre professzionálisabbak lettek, mind több, a korábbi olvasóközönségük számára felfoghatatlan és követhetetlen ismeretanyagot termeltek, a nemzeti közösség helyett mindinkább a nemzetközivé váló szakma elvárásainak kívántak megfelelni, így aztán lassanként elvesztették hagyományteremtő és -továbbadó képességüket. Ezt a változást csak tovább mélyítette az 1970–1980-as évek modernista és posztmodern fordulata. Ahogy egy francia történész megfogalmazta: a nemzeti milióból elérkeztünk a historiográfia korszakába.

Időközben más nyugtalanító fejlemények is hozzájárultak a történettudomány pozícióinak romlásához, amely jelenségek az egyes országokban különbözőképpen vannak ugyan jelen, de bizonyos mértékben mindenhol, így Magyarországon is jellemzők. Az egyik a történettudomány olvasótáborának ijesztő csökkenése mind a régebben „művelt középosztálynak” nevezett rétegben, mind a számában irtózatosan megugrott, de igencsak visszafogott érdeklődésű egyetemisták körében, hogy a történelemtanárokról már ne is beszéljünk. S történik mindez akkor, amikor – különösen 1990 óta – a magyar társadalom elemi erejű kíváncsisággal fordul a múlt, az emlékezés és az identitás kérdései felé. A nagy politikai változásokkal az egész posztkommunista világban – de másutt is – a nemzet ismét megkerülhetetlen vonatkoztatási ponttá vált. Erről Esterházy Péter ezt írta: „Létezni annyi, mint múltat fabrikálni magunknak.” Időnként a politika is erőteljesen beleszól – főleg a közeli – múlt értelmezéseibe, mert ahogy Milan Kundera mondja: „az emberek azért akarnak a jövő urai lenni, hogy megváltoztassák a múltat. Harcolnak azért, hogy bejussanak a laboratóriumokba, amelyekben a fényképeket restaurálják és átírják az életrajzokat és a történelmet.” Ilyen körülmények között a történészszakma által elhanyagolt vagy rosszul művelt területekre benyomult

egy tudományos „alvilág”, és hihetetlen találékonysággal kohol és kínál olyan világmagyarázó és identitásképző mítoszokat, amelyekkel tömegek tudnak azonosulni. Ezek az (Umberto Eco kifejezésével) „ördögösök” a szakmabeliekkel szemben egyszerű, könnyen befogadható igazságokat kínálnak, amivel – ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni – képesek önbizalmat, tartást adni a kapaszkodókat kereső embereknek. S akkor még nem szóltunk a szépirodalom által támasztott versenyről: a kilencvenes évektől a történelmi regény reneszánszát éli Magyarországon, és sokszor jóval nagyobb példányszámban és hatásosabban szól azokról a kérdésekről, amelyekkel a történészek foglalkoznak. Ráadásul a történészek „vetélytársai” számos esetben sokkal ügyesebben és hatékonyabban használják ki az új technikai-kommunikációs lehetőségeket nézeteik terjesztésére.

A professzionális történettudomány és a társadalom közötti szakadék mélyülése magával hozta a politika és a professzionális történészvilág eltávolodását is. Ez a folyamat egyrészt az elitkultúra politikai eljelentéktelenedésének része a nyugati világban, másrészt viszont, szinte mindenhol a poszt-szocialista térségben, természetes következménye az „elnemzetietlenedő” történettudomány és a nemzeti értékeket kisajátító, azt sajátos emlékezetpolitikai kontextusban értelmezni kívánó politika közötti konfliktusnak. Ennek a (szakmánk számára sajnos terméketlen) feszültségnek Magyarországon a politikai vezetés 2010 után egy egészen sajátos feloldását dolgozta ki. Nyilván a megváltozott politikai környezetnek is köszönhetően, az 1948 utáni modellel szakítva nem a meglevő akadémiai struktúrákat kívánta a saját elképzelései szerint átalakítani, hanem létrehozott egy új tudományos intézményrendszert a saját világmagyarázatának megtámogatására. Ennek az intézetalapítási láznak a történettudomány vált a kiemelt terepévé: 2013-tól kezdve gombamód szaporodtak a múlttal foglalkozó különböző kormányzati kutatóintézetek, számuk ma már a tucatnyit is eléri. Mindez nem jelentett kevesebbet, mint hogy Magyarországon világméretben is kiemelkedő a kutatóintézetekben foglalkoztatott történészek aránya, ami akár még örvendetes is lehetne, viszont ezért cserébe a hagyományos, „akadémiaiak” nevezett intézetek mind az anyagi források, mind a médianyilvánosság, mind pedig a társadalmi presztízs tekintetében óriási veszteségeket szenvedtek el. Röviden összegezve: a politikai vezetés éppen az általunk vizsgált években kifejezetten súlyos

bizalomvesztéssel sújtotta a humán tudományi kutatóintézeteket, közülük is sok tekintetben kiemelten a TTI-t, ennek minden káros hatásával együtt.

Ezeket a válságjelenségeket 2019-től egy, ha lehet, még súlyosabb következményekkel járó folyamat követte: az intézethálózat folyamatos, egyre kaotikusabb, céltalanabb, szinte megszállottá váló átszervezési folyamata, amelynek természetesen része volt a TTI is. Erről a kötet szinte valamennyi írása több-kevesebb részletességgel megemlékezik, de dolgozatunk gondolatmenetének koherenciája miatt, saját intézetünk perspektívájában és múltjának kontextusában, nekünk is szólni kell róla.

A mai nevén Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Humán Tudományok Kutatóközpontja (HTK) Történettudományi Kutatóintézet több mint nyolc évtizedes múltja tekint vissza. Első jogelődje a Magyar Történeti Intézet volt, amely 1941-ben alakult a Teleki Pál Tudományos Intézet tagintézményeként, az egykori Magyar Királyság életének, történelmének, állami, társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyainak tanulmányozásával foglalkozó kutatóintézetként. Az intézetet Teleki Pál miniszterelnök alapította, hogy majd a második világháború végén a békeszerződések tárgyalásaihoz a kívánt dokumentációt összegyűjtse és elkészítse; végül a háború után, 1948-ban megszűnt. Utódja a rövid életű (1949 februárjától szeptemberéig létező) Kelet-európai Tanulmányok Intézete lett, amely később három önálló intézetben, köztük a Történettudományi Intézetben élt tovább. A Magyar Tudományos Akadémia (MTA) szocialista korszakbeli átszervezése során a TTI az 1950-es és 1960-as években létrehozott akadémiai kutatóhálózat egyik tagintézményévé vált. Ebben az időszakban az akadémiai politika arra törekedett, hogy az alapkutatókat elválassza az alkalmazott kutatástól és az oktatástól, így a TTI, mint az oktatást biztosító egyetemek „háttérintézménye”, kizárólag az alapkutatókért (forráskutatás, kézikönyvek kiadása, szakmunkák készítése stb.) volt felelős. Ez az 1980-as években megindult reformfolyamatok eredményeként kezdett megváltozni, amikor az intézet munkatársai egyre inkább bekapcsolódtak a felsőoktatásba. Az 1990-es rendszerváltás idejére a TTI, amely korábban egyfajta szigetként működött a magyar tudományos életben, a magyar – és egyre inkább a nemzetközi – tudományos ökoszisztéma szerves részévé vált. Ennek a nyitásnak a központi alakja a TTI igazgatóhelyettese, majd rövid ideig igazgatója, Ránki György lett, akinek komoly szerepe volt

a bloomingtoni egyetemen a magyar vendégprofesszori katedra megalapításában, amelyet halála (1988) után róla neveztek el (György Ránki Hungarian Chair).

A rendszerváltás óta eltelt több mint három évtized alatt a TTI három jelentős szervezeti és infrastrukturális változáson ment keresztül. 2012-ben elvesztette intézményi autonómiáját, és az újonnan létrehozott Bölcsészettudományi Kutatóközpont legnagyobb tagintézményeként működött tovább. Ezt a szervezeti átalakulást 2017-ben egy jelentős infrastrukturális változás követte: a korábban évtizedekig a budai Várban működő TTI új, jelenlegi székhelyére, egy modern irodaházba költözött Budapest IX. kerületében. A költözés előkészítése és lebonyolítása önmagában is akadályozta a folyamatos kutatómunkát az érintett években, az új székhely pedig távol került a legfontosabb kutatási adattáraktól: a Magyar Országos Levéltártól és az Országos Széchényi Könyvtártól. A költözés súlyosabb következménye, hogy az új épületegyüttesben nincs elegendő hely az intézet könyvtára számára, ami folyamatos nehézségeket okoz az új könyvek és folyóiratok beszerzésében és elhelyezésében. Különösen fájdalmas ez annak tükrében, hogy az egykori várbeli történelmi épületegyüttes azóta is, immár tizedik (!) éve üresen és kihasználatlanul áll, állaga folyamatosan romlik.

Az átszervezést és áthelyezést követő 2019-es fenntartóváltás – azaz a kutatóintézetek, beleértve a BTK-t és azon belül a TTI-t is, leválasztása a Magyar Tudományos Akadémiáról – új, máig tartó kihívást eredményezett. Túlzás nélkül állíthatjuk: kevés ennél balszerencsésebb vállalkozása volt a magyar tudománypolitikának a rendszerváltás óta eltelt évtizedekben. Soha annyi felesleges és az érdemi munkát akadályozó adminisztratív teher nem hárult még a kutatóintézetek vezetőire és kutatóira, mint az Akadémiáról 2019-ben történt leválasztást követően. Ennek legnagyobb járulékos vesztesége, hogy a tudomány eredményességéhez elengedhetetlenül szükséges távlatos tervezésre nem maradt idő és lehetőség. Az elmúlt hat évben a kutatóintézeteket folyamatosan vetették alá átvilágításnak, transzformációnak, adatszolgáltatásnak, innovációs eredményességmérésnek és hasonlóknak, amiket – minden ellenkező híresztelés ellenére – rendre teljesítettek. A leg-súlyosabb hiba azonban az volt, hogy mindezt értelmezhető cél és jövőkép nélkül rendelték el. 2019-ben átvilágította őket az MTA és az akkor illetékes

minisztérium is, folyamatosan gyártották a feleslegesebbnél feleslegesebb, de kötelezően előírt dokumentációkat az Akadémiát a fenntartói székben elsőként követő Eötvös Loránd Kutatóhálózat (ELKH) vezetőségének. 2023-tól ennél is nyomasztóbb korszak köszöntött be, amikor is immár HUN-REN (teljes alakjában: Hungarian Research Center) néven egy, a hazai és egyébként a nemzetközi tudományos közegben is teljesen értelmezhetetlen vállalatirányítási mechanizmus erőltetésével minden korábbinál messzebb kerültek attól a tudományos világtól, amelyben itthon és sokan közülünk külföldön is szocializálódtak. A gyakori névváltoztatás, a gigászi összegeket és energiákat felemésztő, majd felháborító módon sutba dobott 2024-es nemzetközi átvilágítási procedúra, a céges lózungoktól zengedező negyedéves workshopok/szimpoziumok, majd az átalakulás megmagyarázhatatlan leállása csak intó jelei voltak annak az ámokfutássá váló értelmetlen sodródásnak, amelyet a HUN-REN Központ a teljes kutatóközösséggel szemben erőltetett, és amely 2026 elejére komoly válságba sodorta magát a központot is.

A dráma utolsó felvonásából azonban a négy humán és társadalomtudományi kutatóközpont (Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Nyelvtudományi Kutatóközpont, Társadalomtudományi Kutatóközpont) már kimaradt, ugyanis ezeket 2025. augusztus 1-jével minden előzetes egyeztetés nélkül az ELTE-hez csatolták. Ezzel a HUN-REN vezetése nemcsak a kutatóközpontok egységének doktrínáját rúgta fel egyetlen pillanat alatt, hanem – miként diadalittas győzelmi jelentésében kommunikálta – a négy kiebrudalt kutatóközpont az évek óta ígérgetett többletfinanszírozásból, így a kutatói béremelésből sem részesülhetett. Ezzel a politikai döntéssel az (új nevén) Humán Tudományok Kutatóközpontja, és ezen belül a Történettudományi (immár) Kutatóintézet életében új korszak kezdődött, amely az egyre súlyosabb válságba kerülő HUN-REN-nel szemben, a kezdeti adminisztratív nehézségek ellenére, egy magas presztízsű tudományos intézményrendszeren belüli kutatómunka folytatásának reményét csillantja fel – igaz, egyelőre a megérdemelt és szükségszerű finanszírozási korrekció ismételt elmaradásával.

A muszáj Herkules

A nemzetközi, hazai és magán az intézményrendszeren belüli válságok többféle reakciót válthatnak ki egy szakmai közösségből. Ha a nyomás túlságosan erős, és a közösség identitása bizonytalan, szakmai potenciálja pedig gyenge, akkor könnyen előfordulhat, hogy az intézmény egyre defenzívebb, dezorientáltabb lesz, kohéziója meglazul, teljesítménye folyamatosan romlik, végül megroppan és szétesik. A másik lehetőség, hogy a közösség, rendkívüli elszánással és munkával, minden tartalékát mozgósítva a nyomás alatt sokkal több eredményt produkál, ezzel bizonyítva maga és a külvilág, mindenekelőtt a vele ellenséges környezet számára munkájának magas színvonalát és értékeit. Teszi ezt minden politikai indíttatású becsmérlés, társadalmi megbecsültségének lenullázódása, méltatlan anyagi körülményei ellenére. Nyilvánvalóan a humán tudományi kutatóintézetek, így a TTI is a második stratégiát választották, és muszáj Herkulesként küzdenek a „sok senki, gnóm, nyavalyás, talmi” ellen.

A küzdelem természetesen sok fronton zajlik, hiszen a történettudomány fentebb bemutatott nemzetközi és hazai kihívásai miatt komplex stratégia kidolgozására volt szükség. Ennek értelmében a magyar történettudománynak és kivált az intézetnek három egymást kiegészítő feladatot kell ellátnia egyidejűleg. Mivel hagyományaink, személyi és infrastrukturális feltételeink kevésbé alkalmasak arra, hogy egyetemes történeti témákkal törjünk be a nemzetközi piacra, megpróbáltuk elérni, hogy a magyar nemzet, a történeti magyar állam, illetve a magyar szállásterületek (mondhatni tágabban Közép-Európa) történetét végre európai történetként tudjuk művelni és eladni a nagyvilágnak. Erre jó példával szolgálnak a román kollégák, akik történetük különböző szakaszait a bizánci nemzetközösség, az oszmán világ, a Fekete-tenger és a Balkán történetének részeként viszik be a nemzetközi diskurzusokba. Ehhez nagyságrendekkel kellett megnövelni a magyar történettársadalom nemzetközi beágyazottságát. Ennek része, de mégis önálló feladat, hogy határozottan védeni kell a magyar történelmet azoktól a kisajátító törekvésektől, amelyek egyre erőteljesebben és hatékonyabban nyilvánulnak meg azokban az országokban, amelyek népeivel a magyarság ezer éven át állam- és sorsközösségben élt. Végül, a magyar történetírásnak meg kell vál-

toztatnia hozzáállását a „nyilvános történelem”-hez (*public history*); fel kell vennie a kesztyűt, hogy visszaszerezze egykori olvasótáborának legalább egy részét és hogy elszívja a levegőt a mítoszgyártók és a „felejtés ügynökei” elől.

Ezeknek a kihívásoknak az intézet 2012 utáni igazgatói hármass feladatvállalással kívántak megfelelni. Az intézetet meg kellett őrizni és egyre inkább fel kellett fejleszteni a magyarországi történettudományi alap kutatás központjává; olyan központi műhellyé, amely a szakmai közönség számára előállítja a magyar történettudomány alpműveit. Megfelelő szintű, az egész nemzeti múltra kiterjedő alap kutatás nélkül elképzelhetetlen a jó színvonalú és helyes irányultságú nemzeti történelmi tudat kialakítása. Másrészt tudatosan tervezve, szervezeten kellett gondoskodnia a szakmai eredmények közvetítéséről a nemzetközi tudományosság számára, mégpedig minden esetben közép- és délkelet-európai perspektívában, hiszen csak így, nagyobb regionális összefüggésben válhat a mi történelmünk európai léptékben is érdekessé. A magyar történettudomány múltja és teljesítménye, illetve jelenlegi szakembergárdájának felkészültsége és hatékonysága miatt közép-európai vezetős szerepre hivatott, amelyet célirányos szervezéssel és ügyes lobbizással a szomszédos nemzetekkel való vitáink ellenére is képesek vagyunk betölteni. Végül a társadalmi elvárásoknak eleget téve nagy hangsúlyt kellett fektetnünk a kutatási eredmények szélesebb körben való bemutatására, mindenekelőtt a felsőoktatás és a történelem iránt érdeklődő közönség számára.

Ezeket a stratégiai feladatokat az intézet számos területen, módon és lépésben igyekezett megvalósítani. Elsődleges feladata a nemzeti örökség feltárása, megőrzése és bemutatása. E célkitűzésen belül elsődleges elem a magyar történelem hazai és külföldi gyűjteményekben őrzött forrásainak feltárása, kutathatóvá tétele (források publikálása, adatbázisok létrehozása), végül tudományos publikációk megjelentetésével azok kontextusba helyezett feldolgozása és szélesebb hazai és nemzetközi közönség számára történő bemutatása. Az intézet mintegy százötven kutatója, akiknek nagyjából kétharmada az intézet alapköltségvetésén alkalmazott kolléga, egyharmada a különböző kutatási támogatásokból finanszírozott projekteken dolgozik, olyan szellemi tőke együttműködését jelenti, amely nemzeti és nemzetközi szinten is egyedülállóan hatékony és eredményes történelmi kutatóintézetet alkot. A kutatók átlagéletkora 45 év körül van, az intézet munkatársainak túlnyomó

többsége középkorú tudós, viszont – a fiatal kutatói program megszűnése óta – hiányzik a fiatal korosztály, ami bizonytalanná teszi a hosszú távú stratégiai építkezést.

A TTI öt kronologikusan (Középkori Osztály, Kora Újkori Osztály, Újkori Osztály, Horthy Korszak Osztály, Jelenkortörténeti Osztály) és két tematikusan (Délkelet-Európa Története Osztály, Egyháztörténeti Osztály) szervezett osztálya a magyar történelem teljességét tárja fel, így egyetlen kutatói közösség képes a magyar nemzeti múlt egészének vizsgálatára. Ebben az értelemben az intézet a szakmai nyilvánosság számára a magyar történetírás alapműveit (forráskiadványok, kronológiák, adattárak, tematikus és korszakos alapmonográfiák, szintézisek) állítja elő, amelyek a magyar történelem tanulmányozásának kiindulópontját és alapját képezik (1. táblázat). Az elmúlt 13 évben mintegy 300 kötet jelent meg az intézet könyvsorozataiban és sorozaton kívül, amelyeket az intézet kiadványcsoportja, pontos nevén a Tudományos Információs Osztály gondozott. Ugyancsak az intézet adja ki a magyar történettudomány vezető folyóiratait: a *Történelmi Szemlét*, a *Világtörténetet* és a *Hungarian Historical Review*-t, illetve ad otthont a magyar múltkutatás legfontosabb és legnagyobb múltú (több mint 150 éves) folyóirata, a Magyar Történelmi Társulat által kiadott *Századok* szerkesztőségének.

A sorozaton kívüli kötetek jelentőségét sem szabad alábecsülni, hiszen ezek általában a leginkább reprezentatív, kiállításukban is impozáns, a hazai és olykor nemzetközi nagyközönséget is megcélzó munkák. Közülük a legfontosabbak: Balogh Margit monumentális, két kiadásban is megjelent Mindszenty-életrajza; a kora újkori Magyarország történeti atlasza, a magyar arisztokrácia 18–20. századi történetét átfogó igényvel bemutató illusztrált monográfia; Révay Péter koronátörténetének latin–magyar szövegkiadása; a Szent Korona történetét angol nyelven összefoglaló munka; a kézművesipar hazai történetét és néprajzát átfogóan bemutató két gazdagon illusztrált kötet; végül Magyarország művelődéstörténetét három hatalmas angol nyelvű kötetben ismertető szintézis.² Az intézet kutatói által más kiadóknál meg-

² A kötetek az említés sorrendjében: BALOGH 2015, 2025; OBORNI-PÁLFFY-VARGA 2024; GYÁNI-SZILÁGYI 2025; TÓTH 2022; PÁLFFY-BAK 2020; SZULOVSKY 2024; CSEH-SZULOVSKY 2025; SZENTPÉTERI 2023.

I. táblázat. Az ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja
Történettudományi Kutatóintézetében
(korábban MTA/ELKH/HUN-REN BTK TTI) megjelent sorozatok

Sorozat	Megjelent kötetek (db)
21st Century Studies in Humanities	10
A nemesi migráció története (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések)	1
A vidék vonzásában 1–10. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések)	10
Acta Balcano–Hungarica 1	1
Arpadiana	20
Az Árpád-kori Magyarország Történeti Földrajza (Új sorozat)	1
Család – történetek	2
Egyháztörténeti Források (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak)	18
Források és Tanulmányok	9
Magyar Családtörténetek (Magyar Történelmi Emlékek. Elbeszélő Források/Értekezések)	15
Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv	8
Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak	11
Magyar Történelmi Emlékek. Elbeszélő Források	3
Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések	102
Magyar Történelmi Emlékek. Európai Horizontok	1
Magyar Történelmi Emlékek. Interjúk, beszélgetések	1
Magyar Történelmi Emlékek. Kézikönyvek	2
Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak	12
Magyar vidék a 20. században	11
Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és Emlékezet	15
Notitia Hungariae Novae Historico Geographica	8
Publications of the Bulgarian–Hungarian History Commission	13
Tanulmányok a nacionalizmus kultúrköréből (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések/ Okmánytárak)	6
Trianon-Dokumentumok és Tanulmányok (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések/Okmánytárak)	14
Vidéktörténet	5
Összesen:	299

jelentetett könyvekkel együtt a munkatársak által publikált kötetek száma évi 50-70 kötetre emelkedik, ami nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő és egyedülálló. Bár a kiadványok többsége természetesen magyar nyelvű, a BTK nagy hangsúlyt fektet az idegen nyelvű publikációkra is. Ennek érdekében alapította meg a *21st-Century Studies in Humanities* és az *Arpadiana* című sorozatait. Még ennél is több kötetet jelentettünk meg neves nyugati kiadókkal (Brill, Routledge, Viella, Indiana University Press stb.) együttműködésben. Az Indiana University Press külön könyvsorozatot alapított *Studies in Hungarian History* címmel magyar és közép-európai tematikájú művek kiadására.

A TTI-nek, mint minden, a nemzeti örökség kutatásával foglalkozó intézménynek, két fő irányban kell folyamatosan dolgoznia. Egyrészt a nemzeti örökség bemutatásának fontos eleme a kutatási eredmények megismertetése a Kárpát-medencén belül és kívül élő magyar nemzeti közösség tagjaival. Ez a tevékenység a magyar történetírás egységének hangsúlyozása mellett a nemzeti egység megőrzésének is fontos eszköze. A TTI az elmúlt években részben saját munkájának, részben külső körülményeknek köszönhetően olyan egyedülálló központjává vált a magyar nemzeti múlt kutatásának, hogy nélküle a magyarországi színvonalas történeti kutatás elképzelhetetlen lenne. Másrészt nagyon fontos, hogy az intézet munkája bekapcsolódjék a történettudományi kutatások nemzetközi hálózatába, így biztosítva a magyar történelem és a magyar történetírás megbecsült pozícióját az európai történettudományban. A két irány elválaszthatatlan egymástól, bár a két feladat alapvetően eltérő szemléletet és nyelvezetet, valamint többirányú kapcsolati háló kiépítését és ápolását feltételezi. A nemzetközi jelenlét – a természettudományoktól eltérően – nemcsak az egyre homogénebbé váló transznacionális, angol nyelvű tudományos világban való részvételt jelenti, hanem a nagy európai nemzeti (például francia, német, olasz, spanyol stb.) és a régió (Közép-Európa és a Balkán) történetírásainak alapos ismeretét is.

Az intézet tudatosan tervezett és szervezett módon kommunikálja tudományos eredményeit a nemzetközi tudományos közösség felé. Ezt következetesen közép- és délkelet-európai szemszögből teszi, abból kiindulva, hogy európai szinten csak akkor lehet relevánsnak lenni, ha nagyobb regionális kontextusban értelmezzük a múltunkat. A magyar történettudomány – múlt-

beli és jelenlegi eredményeit, valamint jelenlegi kutatóinak képzettségét és hatékonyságát tekintve – arra hivatott, hogy Közép-Európában vezető szerepet játsszon, ami célzott szervezéssel és hatékonyabb együttműködéssel érhető el. Az intézetnek megvan a lehetősége arra, hogy a Kárpát-medencei magyar történetírás szervezőközpontjaként működjön, segítve a határon túli magyar tudósok, kutatócsoportok és oktatási intézmények integrációját és képzését. Az elmúlt években Magyarország külpolitikája egyértelműen a vi-segrádi együttműködést és a diplomáciai és gazdasági terjeszkedést helyezte előtérbe a Balkánon. Ez nem kevesebbet jelent, mint hogy Magyarország politikai és gazdasági vezető szerepre törekszik a térségben, amely politikai szándék párhuzamosan értelmezhető a magyar történetírás azon lehetőségével és feladatával, hogy a közép-európai történetírás meghatározó és bizonyos értelemben vezető erejévé váljék, ezzel is emelve a magyar történészi szakma pozícióját a nemzetközi tudományos közösség szemében.

A TTI stratégiai célkitűzései a 2012-ben bekövetkezett intézményi integrációt követően folyamatosan formálódtak és letisztultak. 2021-ben, az ELKH által kijelölt elvek szerint határoztuk meg azt a négy, majd öt stratégiai főirányt, melyek alapján az intézet kutatási tervei strukturálódnak. Emellett a BTK 2021-ben kidolgozta saját teljesítményértékelési rendszerét, amely a nemzetközi sztenderdek figyelembevételével, a kvantitatív és kvalitatív szempontok precízen kidolgozott egyensúlyával minden korábbinál pontosabban és realisabban méri a kutatók teljesítményét. Az alábbiakban röviden ismertetjük az öt stratégiai főirányt, és jegyzetben felsoroljuk a hozzájuk kapcsolódó 2024. évi kutatási terveket. Azért ezt az évet választottuk, mert a 2025. évi tervezésnél – az adminisztráció csökkentésének jegyében, de igazából a tervezés és a beszámolás jelentős megnehezítésével – a stratégiai irányok váltak kutatási tervekké, amelyek ebben formában nem adtak megfelelően tagolt áttekintést az intézetben folyó tudományos munkáról.

Kézikönyvek

A TTI kezdettől fogva kiemelt feladatának tekintette az összefoglalók, adatbázisok és forráskiadások készítését. Ezt a munkát az intézetben története során különböző intenzitással végezték. Az elmúlt évtizedben a pályázati tevékenységnek köszönhetően létrejött kutatócsoportok nagy száma miatt a

kézikönyvek készítése háttérbe szorult. Ezek a folyamatok alapvetően az intézet munkaszervezésének szerkezeti változásához vezettek. Míg az 1990-es évek végéig az intézet fő feladata a szintézisek és kézikönyvek közös munkával történő elkészítése volt, az elmúlt két évtizedben a nemzetközi modelleken alapuló kutatócsoportokban való munka irányába történt elmozdulás. A történelemtudományi alap- és alkalmazott kutatások egységét ugyanakkor a legjobban a nagy összefoglalók, kézikönyvek és referenciaművek készítése képviseli, amelyek szélesebb érdeklődésre tartanak számot, és amelyek befolyásolhatják a társadalom történeti megismerését és tudatát, illetve az oktatásban is felhasználhatók.

Ennek jegyében a TTI 2012 után is folyamatosan készített kézikönyveket (például középkori tisztviselők archontológiája, zsidó történeti kronológia, balkáni történeti kronológia stb.),³ de az utóbbi években ez a munka új lendületet kapott. Az intézet új kézikönyvsorozatot indított, amelynek két kötete Magyarország 20. századi történelmének két fontos aspektusáról ad átfogó áttekintést.⁴ 2023 elején jelent meg *Psalmus Hungaricus* címmel a magyar kultúra háromkötetes, reprezentatív angol nyelvű története, amely a magyar múlt tanulmányozásának alapvető kiindulópontjává válik világszerte.⁵ Szintén ugyanebben az évben jelent meg a *Magyarország Történeti Atlasza, 1526–1711*⁶ és *A középkori magyar királyság történeti kronológiája 997–1526 I–II.*⁷ amelyek az intézetben folyó több évtizedes kutatómunka eredményeit tárják a szélesebb nyilvánosság elé. 2004 óta az intézet koordinálja a *Város-történeti Atlasz* magyarországi munkálatait, amelyek egy nagy nemzetközi vállalkozásba illeszkednek, és amely sorozatnak 2025-ben látott napvilágot a 10. kötete. 2024-ben az Osiris Kiadóval együttműködésben megkezdődtek a magyar történelem átfogó, 12 kötetes szintézisének előkészületei, amely az évtizedekkel korábban megjelent, a marxista történelemszemléletet képviselő,

3 C. TÓTH – HORVÁTH – NEUMANN– PÁLOSFALVI 2016; C. TÓTH – HORVÁTH – NEUMANN – PÁLOSFALVI – W. KOVÁCS 2017; HARASZTI 2014; DEMETER et al. 2020; DEMETER et al. 2021; DEMETER et al. 2022; DEMETER et al. 2023.

4 HORVÁTH – KECSKÉS D. – MITROVITS 2021; KECSKÉS D. – SCHEIBNER 2022.

5 SZENTPÉTERI 2023.

6 OBORNI–PÁLFFY–VARGA 2024.

7 WEISZ et al. 2023.

befejezetlenül maradt, úgynevezett „tízkötetes” *Magyarország története* helyébe kíván lépni.⁸

Ugyanakkor fontos hangsúlyozni: az elmúlt hat évben, a fenntartó intézmény és annak vezetőinek változásai miatt a nagy intézeti munkákkal, szintézisekkel kapcsolatos központi elvárások is folyamatosan változtak. Míg 2019 előtt ilyen követelmények leginkább az intézetvezetés szintjén fogalmazódtak meg, ezt követően Maróth Miklós, az ELKH elnöke az intézetek egyik legfontosabb feladatának a nagy szintézisek előállítását tekintette, és az erre vonatkozó kutatási tervek benyújtását szorgalmazta. 2023 után, a Gulyás Balázs által vezetett HUN-REN, és különösen a 2024. évi nemzetközi intézményi átvilágítás során megfogalmazott értékelés az élvonalbeli kutatósokra helyezte a hangsúlyt, olykor kifejezetten negatívan értékelve az elavultnak tekintett összefoglalások és kézikönyvek előállítására irányuló törekvéseket az intézetek részéről.

Magyarország regionális szerepvállalása európai perspektívában

Az 1990-es rendszerváltás óta a TTI különös hangsúlyt fektet a szomszédos népek történetének kutatására. Fodor Pál igazgató a regionális kutatások koordinálására 2014-ben külön tudományos egységet hozott létre az intézetten belül, Délkelet-Európa Története Osztály néven. A térségünkre vonatkozó kutatás természetesen nem korlátozódik erre az egy osztályra, hiszen az intézet szinte valamennyi kutatóegységében vannak olyan kutatók, akik kifejezetten a régió történetével és Magyarország regionális szerepével foglalkoznak. Az intézet munkatársai széles körű nyelvtudásuknak köszönhetően elsősorban Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Szerbia, Montenegró, Macedónia, Bulgária, Albánia, Koszovó, valamint Lengyelország, a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom történetének vizsgálatával foglalkoznak.

A TTI fontos stratégiai célja, hogy minél több balkáni és közép-kelet-európai szakmai intézménnyel vegye fel a kapcsolatot, és kutatási eredményeit terjessze az ott található tudományos közösségek körében. Az elmúlt évek

⁸ A kutatási stratégiai koncepcióhoz tartozó kutatási tervek 2024-ben: 1. Magyar történeti kronológia; 2. Magyarország Történelmi Atlasza; 3. A magyar királyi udvar személyi összetétele a Mátyás- és a Jagelló-korban (1458–1526). Életrajzi lexikon.

eredményei közül kiemelendő az albán–magyar történelmi kapcsolatokról szóló angol nyelvű kötet kiadása, amely nemcsak szakmailag, hanem a médiában és politikailag is nagyon pozitív fogadtatásra talált Koszovóban és Albániában.⁹ 2014-ben egy reprezentatív, kétnyelvű konferenciakötetet adtunk ki a magyar–horvát közös történelemről.¹⁰ Közel három évtizedes stagnálás után sikerült a magyar–szerb kapcsolatok színvonalát a történészek körében olyan szintre emelni, hogy évente közös tudományos konferenciákat tartunk, ahol megvitatjuk eredményeinket.¹¹ Az elmúlt évek egyik legjelentősebb nemzetközi eseménye a TTI-ben 2019-ben megrendezett magyar–lengyel történészkonferencia volt. A Bolgár–Magyar Történész Vegyes Bizottság két évtizede minden évben közös konferenciát szervez és/vagy tanulmánykötetet publikál, több szalon folynak közös kutatások is.¹² Rendszeres szakmai találkozókat szervezünk észak-macedóniai és bosznia-hercegovinai kollégákkal is. A TTI-ben végzett kutatások eredményeként jelent meg Podgoricában a Montenegróra vonatkozó vatikáni források sorozat első kötete.¹³

Munkánk a magyar külpolitika számára is közvetlen haszonnal jár, hiszen a történelem ismerete az egyik legfontosabb „forgalomban lévő valuta” Délkelet-Európában. Aki beszéli ezt a nyelvet, az kapcsolatokat építhet és befolyást szerezhet a régió országaiban. Ennek megfelelően az intézet egyik legfontosabb „exportcikke” az a történelmi szemlélet, amely a régió országait összekapcsolja Közép-Európa, ezen belül Magyarország történelmével. A mi megközelítésünk a legalkalmasabb arra, hogy a nyugat-európai szakmai tudást átadjuk a balkáni történészeknek, így az elméletek és módszertanok könnyebben emészthető formában válnak hozzáférhetővé a helyi kollégák számára. A „magyar iskola” egyik jellemzője, hogy a térség népeinek történetét a helyi viszonyok figyelembevételével és azok megértésével igyekszik feltárni. Megfelelő tudománypolitikával és tudományfinanszírozási stratégiá-

9 CSAPLÁR-DEGOVICS 2019.

10 FODOR-SOKCSEVITS-TURKALJ-KARBIĆ 2015.

11 Eddig két konferenciakötet látott napvilágot: HORNYÁK 2020; RASTOVIĆ-MOLNÁR-GAVRILOVIĆ 2025.

12 A kötetek felsorolására lásd: DEMETER-PEJKOVSKA 2024.

13 MOLNÁR 2022.

val, amely figyelembe veszi az ország stratégiai érdekeit, a magyar történetírás kulcsfontosságú partnerévé válhat a nemzetépítési fázisban lévő balkáni országoknak. Ez a pozíció egyrészt jelentősen elősegíthetné a magyar külpolitika célkitűzéseit a térségben, másrészt nagyon komolyan növelhetné a magyar történetírás súlyát a nemzetközi tudományos világban. Egy ilyen szakmai presztízs-növekedés nemcsak a tudományos mérőszámok és a finanszírozás szempontjából lehet érdekes, hanem jelentősen javíthatná Magyarország és történelmének európai elfogadottságát és megítélését is.¹⁴

Magyar nemzeti érdekérvényesítés a birodalmak ütközőpontjában és a globális világban

A TTI kutatásainak nagy része a történelmi magyar állam és tágabb értelemben Közép-Európa történetét európai történelemként, illetve a nemzetközi történelem részeként értelmezi és közvetíti a világ felé. Ezért a nemzeti történelem kutatása összekapcsolódik a nemzetközi szakmai érdeklődésre számot tartó általánosabb, tágabb értelemben vett egyetemes történelmi, elméleti és módszertani kérdések vizsgálatával. Ezek közül a magyar nemzet és államiság történetének talán legfontosabb kérdése a szuverenitásért és a nemzeti érdekérvényesítésért folytatott küzdelem a magyar állam kezdeteitől a kommunista diktatúra végéig. Magyarország történelmének legnagyobb kihívása az államalapítástól napjainkig Magyarország egyedülálló geostratégiai helyzete volt. A középkorban európai középhatalomként, majd a Habsburg és az Oszmán Birodalom részeként, a 20. században pedig a keleti és nyugati szövetségek és birodalmak közé ékelődött közép- és kelet-európai kisállamként, újabban pedig a globalizálódó világban próbálja megtalálni helyét és szerepét.

14 A kutatási stratégiai koncepcióhoz tartozó kutatási tervek 2024-ben: 4. Dinasztia és királyi hatalom a középkorban; 5. A Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség helye és diplomáciai kapcsolatai a kora újkori Európában; 6. Diplomácia és történetek: Magyarország külkapcsolatai a 20. század első felében; 7. Magyarország külkapcsolatai és a magyar emigráns közösségek, 1945–1990; 8. A horvát-magyar sorsközösség története: az együttélés évszázadai (11–21. század); 9. Délkelet-Európa története és a balkáni magyar érdekérvényesítés a 17–20. században (külpolitika, külgazdaság, tudomány és kultúra).

A nemzeti érdekek előmozdítása változó stratégiáinak és formáinak tanulmányozása az intézet teljes munkatársi körének kutatásait integrálja. Ez egy olyan egységes és stratégiai megközelítés, amelynek segítségével megvilágítható nemzeti történelmünk néhány legfontosabb és legnagyobb kihívást jelentő kérdése. A kutatás eredményei nemcsak a magyar és a nemzetközi történetíráshoz, hanem a magyar társadalom egészséges nemzettudatának kialakításához is érdemben hozzájárulhatnak. A térségben egyedülállóan tartós államalapítás, a középkorban fél évezredes középhatalmi státusz, az oszmán előrenyomulás megállítása és az oszmán–magyar kondomíniumrendszer biztosítása a megszállt területeken, a politikai nemzeti identitás megőrzése a négy évszázados birodalmi keretek ellenére, végül az ország 20. századi katalizmák közepette elért regionális relevanciája mind-mind a magyar nemzeti identitás kialakulása szempontjából jelentősnek tekinthető tényezők. Alapos feltárásuk és célzott bemutatásuk fontos támpontokat nyújt a magyar nemzeti identitás megőrzéséhez, és lényeges történelmi analógiákat kínálhat a politikai elit számára a mai világrend kihívásainak kezelésében.¹⁵

Kultúrák metszéspontján.

A magyarság hagyomány és modernitás között, térben és időben

Az ezeréves magyar történelem elbeszélését részben még mindig a köz-, intézmény- és politikatörténet paradigmája uralja, annak ellenére, hogy a magyarság történelmét alapvetően meghatározza az a tény, hogy Kárpát-medencei élőhelye kezdettől fogva soknemzetiségű környezet volt, amely különböző nagy kultúrák és ideológiák találkozási pontján helyezkedik el. Bár az elmúlt évtizedekben megnőtt azoknak a tanulmányoknak a száma, amelyek egy-egy korszak, régió vagy közösség mindennapi életének és történelmi folyamatainak kulturális kontextusára összpontosítanak, ezek a vizsgálatok többnyire

15 A kutatási stratégiai koncepcióhoz tartozó kutatási tervek 2024-ben: 10. Magyarország, Erdély és a hódoltság politikai-kormányzati berendezkedése, társadalmi, felekezeti és művelődési viszonyai; 11. Kisállami diplomácia a kora újkori Délkelet-Európában; 12/1. Az Oszmán-Török Birodalom a késő középkorban és a kora újkorban; 12/2. A magyarországi hódoltság és hódoltsági peremvidék kataszteri felméréseinek (*tapu defterleri*) feldolgozása; 13. Trianon: kontextus, lokalitás, régió.

töredékesen folynak, és csak esetenként vezetnek különböző történelmi korszakokon átívelő eredményekhez. A magyar történelem megértéséhez azonban a hagyományos közéleti és politikatörténeti elemzés mellett elengedhetetlen a nemzetközi történetírás kultúrtörténeti fordulatának (*cultural turn*) alkalmazása és a jelenségeknek a hosszú időtartam (*longue durée*) perspektívájából történő vizsgálata.

Az intézet egyik kiemelt célja, hogy a kronológiai és tematikus osztályok alapkutatási eredményeinek összekapcsolásával egy több évszázadot átfogó magyar kultúrtörténeti narratívát alakítson ki. A cél egy dinamikusan változó, de alapvetően mégis önazonos kulturális örökség történeti fejlődésének vizsgálata a különböző társadalmi csoportok és szereplők megnyilvánulásain, a kulturális fejlődés jelenségein keresztül az emberi kapcsolatokban, valamint a kulturális önkifejezés társadalmi formáin keresztül. Ennek során a TTI kutatócsoportjai az identitás, a kulturális transzfer, a modernitás és a hagyomány fogalmi körül vizsgálják a magyarság kultúrtörténetének összetett és sokrétű jelenségét, valamint ezek sajátosságait és formáit a történelmi korszakokon keresztül.

A magyarság ezeréves történetének átfogó tanulmányozása a kulturális változások és a folytonosság regionális kontextusban történő vizsgálatával fontos tényező a modern nemzeti identitás megerősítésében személyes, közösségi és intézményi-politikai szinten egyaránt. Ennek eredményeként a kutatás nemcsak a nemzeti történelem jobb megértését segíti elő, hanem a kortárs jelenségek és folyamatok elemzéséhez és értelmezéséhez is hozzájárul. Egyrészt perspektívákat kínál a nyugat- és kelet-európai történelmi tapasztalatok szerepének tudatosításához, valamint a jelenben a nézetkülönbségeket kiváltó sajátos mentális minták megértéséhez. Másrészt a politikai döntéshozók számára is hivatkozási alapot kínál ahhoz, hogy történelmileg gyökerező, tudományosan megalapozott konszenzust alakítsanak ki az emlékezetpolitikával kapcsolatban, és hogy a regionális és európai párbeszéd révén elősegítsék a nemzeti érdekérvényesítést.¹⁶

16 A kutatási stratégiai koncepcióhoz tartozó kutatási tervek 2024-ben: 14. Állami és nemzeti reprezentáció az újkori Magyarországon: A magyar uralkodókoronázások és a Szent Korona (1526–1916); 15. Az Erdélyi Fejedelemség kormányzat- és jogtör-

*A gazdasági és társadalmi élet keretei és önszerveződése
Magyarországon a középkortól napjainkig:
családok, egyházi és helyi közösségek és ösztársadalmi szolidaritás*

A kutatási koncepció fő célja a birodalmi és állami szinten működő gazdasági és társadalmi struktúrák szerveződésének, szerkezetének és fejlődésének részletes vizsgálata és bemutatása. Egyik fő területe a családok mint a társadalom alapvető egységeinek elemzése, messze túlmutatva a hagyományos genealógiai és családtörténeti kutatásokon. A családok „megküzdési stratégiáinak” vizsgálata a vagyonfelhalmozás, az öröklés és a társadalmi mobilitás generációkon átívelő kérdéseire összpontosít. A kutatások célja annak feltárása, hogy a kisebb és nagyobb közösségek miként tudtak alkalmazkodni a különböző történelmi kihívásokhoz, nemcsak a nagy történelmi válságok (például háború, megszállás, járványok) idején, hanem a korábbi „hagyományosnak” tekintett társadalmi struktúrák hol lassabb (iparosítás), hol radikális és agresszív (kényszerkollektivizálás, kommunista szociálpolitika) átalakulási folyamatai során is.

Az egyes közösségek tanulmányozása a nagyobb társadalmi struktúrák mechanizmusainak mélyebb megértését is lehetővé teszi. Az egyházon belüli rétegek és csoportok (magas klérus, egyházi középosztály, alsó klérus, egyházi rendek) toborzása és a társadalmi mobilitásban betöltött szerepük mikro-történeti tanulmányok segítségével érthető meg. Az egyházi közösségek példáján keresztül elemezhetők azok a stratégiák is, amelyek az állam növekvő befolyása ellen (például a jozefinizmus vagy a kommunista diktatúra idején) és annak szélesebb társadalmi hatásai (például a vidéki élet átalakulása) ellen hatottak. Ezt a képet a történelmi kihívásokra adott válaszok interkon-

ténetének forrásai; 16. A 18. századi Magyarország enciklopédiájának közzététele. Bél Mátyás *Notitia Hungariae novae c. művének kritikai kiadása* (8–9. kötet); 17. Modernizáció és művelődés a polgári korban; 18. A magyar társadalom feszültségei, modernitás és hagyomány között a 20. század első felében; 19. Világi és egyházi hatalom változó viszonyai ismeretlen források elemzése és kiadása alapján – egyházi élet és művelődés Kelet és Nyugat között; 20. *Negotiating Sovereignty: Challenges of secularism and Nation Building in Central Eastern Europe since 1780* (Az állam–egyház viszony, mint az állami szuverenitásigény érvényesítésének terepe: a szekularizmus és a nemzetépítés kihívásai Kelet-Közép-Európában 1780–1990).

fesziónális (keresztény–nem keresztény, katolikus–protestáns) szempontok szerinti vizsgálatával mélyítjük el. A felekezeti közösségekhez hasonlóan a különböző etnikai csoportok egymás mellett élésének lehetőségét is elemezzük, mivel ez a soknemzetiségű Kárpát-medence történetében meghatározó folyamat volt.

A közösségek és társadalmi hálózataik összekapcsolódtak a gazdasági élet szervezésével. A városi polgárság határokön átnyúló rokonsága vagy a céhek szabályozó szerepe a helyi ipari tevékenységben sokáig meghatározó maradt. Az egyház nemcsak jelentős földbirtokos volt, hanem gazdasági szereplő is, például azáltal, hogy a plébániákon keresztül részt vett a helyi hitelezésben. A 19. századtól kezdve a gazdasági átalakulás domináns társadalmi folyamatá vált, a modern vállalkozók és a bankszektor megjelenésével, a mezőgazdasági termelésben bekövetkezett változásokkal, amelyek számos társadalmi réteget érintettek. A gazdasági élet torzulásai (például a kommunista gazdaságpolitika) szintén tartósan befolyásolták a társadalmi mobilitást. A főbb gazdasági struktúrák (például kereskedelem, pénzügyek, adópolitika, vidékpolitika, iparosítás) és intézményeik tanulmányozása az egyes korszakokban ezért a társadalmi folyamatok jobb megértéséhez is vezet.¹⁷

* * *

A sokirányú kutatómunka eredményes végzéséhez elengedhetetlen volt az anyagi, infrastrukturális és kommunikációs feltételrendszer megteremtése, amely 2012 után lényegében új alapokra helyezte az intézet működését. Másképp fogalmazva, a kutatóközponti integrációt követő bő egy évtizedben egy strukturális szempontból meglehetősen *old school* poszt-szocialista kutatóintézetből egy hazai szinten egyedülálló, regionálisan kiemelkedő és európai szinten is egyre inkább számontartott kutatóműhely formálódott. Ennek az eredménynek az elérésében többek között négy nagyon fontos fejlesztés ját-

17 A kutatási stratégiai koncepcióhoz tartozó kutatási tervek 2024-ben: 21. Középkori magyar gazdaság- és várostörténet; 22. A Magyar Királyság társadalomtörténete a hosszú 19. században; 23. Önszerveződés, autonómia, kollektív erőszak 1945–1990; 24. Tíz nemzedék és ami utána következik... Vidéki társadalom az úrbírendezéstől a vidék elnéptelenedéséig (1767–2017).

szott döntő szerepet: a könyvkiadás professzionalizációja; az intézet kapcsolatrendszerének újjászervezése 2012 után; a kiemelkedő hazai és nemzetközi pályázati sikeresség; végül az intézeti kommunikáció teljes megújítása.

A könyvkiadást fentebb, az intézet publikációival kapcsolatban már említettük. Az intézet valamennyi, illetve a HTK számos kiadványát gondozó Tudományos Információs Osztály a História Alapítvány kiadói munkatársaiból alakult meg 2012-ben, jelenleg 13 munkatárssal működik. 2012 után Fodor Pál főigazgatói programjának egyik fontos eleme volt, hogy ezt az intézeti kiadót a magyar bölcsészettudomány legnagyobb, piaci alapon (is) működő könyvkiadójává fejleszti fel. A terv ugyan formálisan nem valósult meg, de a hazai humán tudományos könyvkiadás válsága, majd szinte teljes felszámolódása miatt az intézet kiadója „önmagától”, különösebb szervezés nélkül is a legjelentősebb történeti, bölcsészettudományi könyvkiadó lett az országban. Ennek elismerése, hogy immár nemcsak a külsős kollégák hozzák a kéziratokat hozzánk, hanem a Magyar Tudományos Akadémia 200 éves jubileumára megjelent nagyszámú kiadványt is az intézeti kiadónk gondozta.

Az intézet kapcsolatrendszere, a BTK kapcsolatrendszerének részeként, 2012 után alapjaiból újult meg. Fodor Pál főigazgatói működése során majd 60 formális együttműködési megállapodás született a kutatóközpont, és a hazai és külföldi intézmények között. Ezek jelentős részében a TTI volt az elsődleges együttműködő partner. A hazai kooperációk esetében fontos hangsúlyozni, hogy az egyetemek és a közgyűjtemények mellett – egyetlen kivétellel – valamennyi, a kormány által 2013 után alapított kutatóintézettel együttműködtünk, számos konferenciát, tudományos programot szerveztünk közösen. Vagyis az intézet szerepfelfogására soha nem a bezárkózó sértettség, hanem a közös munkára való nyitottság volt jellemző. Ugyancsak nagyon szoros együttműködés alakult ki a kormányzattal és kormányzati háttérintézményekkel, ennek eredményeinek még csak vázlatos felsorolása is túllépné ezen áttekintés kereteit. Fontos ugyanakkor rámutatni arra a paradoxonra, ami a kormányzati politika képviselőinek az intézettel való szakmai és emberi kapcsolatait, illetve az intézethálózattal vagy annak bölcsész- és társadalomtudományi intézeteivel kapcsolatban a kormányzati sajtóban sokszor megjelenő negatív kommunikáció között feszül. A számos szakértői megkeresés mindenesetre arra utal, hogy a kormányzati szféra is pontosan tisztában van

azzal a szellemi és szakmai tőkével, amellyel a TTI rendelkezik és – nagyon helyesen – használja is azt.

A Covid-járvány után a keretmegállapodások extenzív növekedése leállt ugyan, viszont számos korábbi megállapodás és az új kapcsolatok is tartalmas együttműködéssé fejlődtek. Az eredeti célkitűzés, amely a magyar történetírásnak és legerősebb intézményének, a TTI-nek regionális vezető szerepet kívánt biztosítani, lényegében megvalósulni látszik. A magyar külpolitika irányait is figyelembe véve nagyon szoros kapcsolatokat építettünk ki szinte valamennyi balkáni ország történettudományi kutatóintézetével, amelyekkel számos konferenciát rendeztünk és közös köteteket publikáltunk. Ugyancsak komoly együttműködéseink formálódtak osztrák, francia, olasz, török, vatikáni vagy amerikai intézetekkel és egyetemekkel; kutatóink az elmúlt években szinte valamennyi európai országban megfordultak konferencia, kutatás vagy kapcsolatépítés céljából. A határon túli magyar műhelyek közül továbbra is elsősorban a kolozsvári (és részben az újvidéki) egyetemekkel és kutatóintézetekkel létezik szoros és tartalmas együttműködés, amely előtt az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jakó Zsigmond Kutatóintézete helyzetének az MTA égisze alatti konszolidálódása új perspektívákat nyitott meg.

A TTI különleges helyzetét a hazai történettudományi szcénában jól mutatja kiemelkedő pályázati aktivitása és sikeressége. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy ebben a tekintetben (is) egyedülálló teljesítményt mutatott fel az elmúlt másfél évtizedben. A mintegy 30 OTKA/NKFIH pályázat mellett a Magyar Tudományos Akadémia 2009-ben indított Lendület-programjában az intézet munkatársai 6 nyertes pályázatot valósítottak meg, kiváló minősítéssel. Ennél is nagyobb sikert jelentett a nemzetközi pályázatokon való eredményes szereplés. Az első sikeres pályázatot 2014-ben Horváth Sándor adta be az Európai Bizottság Horizont 2020 pályázatára, amelyet COURAGE néven, 12 ország részvételével konzorciumvezetőként jegyzett az intézet, és amely kutatóprogram a kulturális ellenállás gyűjteményeinek közös adatbázisát hozza létre, lefedve az egykori szocialista blokk tagállamait.¹⁸ 2022-ben két kollégánk, Fejérdy András (Negotiating Sovereignty: Challenges of Secularism

¹⁸ APOR–APOR–HORVÁTH 2018.

and Nation Building in Central Eastern Europe since 1780, SOVEREIGNTY) és Kármán Gábor (The Diplomacy of Small States in Early Modern South-eastern Europe, SMALLST) egyszerre nyerték el az Európai Kutatási Tanács (*European Research Council, ERC*) *Consolidator Grant* kutatási támogatását, ami közép-európai viszonylatban, főleg bölcsészettudományi területen, egyedülálló teljesítménynek számít. 2025-ben újabb kollégánk, Mihalik Béla nyerte el ugyanezt a pályázatot (Parish Politics in Early Modern East Central Europe, 1650–1800: The Role of Popular Politics in Late Catholic Confessionalization and Early Modern State-Building, PARISH), ami annak bizonyítéka, hogy jelenlétünk az európai pályázatokon nem esetleges, véletlenszerű siker, hanem folyamatos munka és tudatos felkészülés eredménye. 2021-ben *ERC Future* néven a TTI-ből kiindulva a BTK-ban, saját erőforrásból programot indítottunk, amely segíti a már komoly eredményekkel rendelkező kutatóinkat a nemzetközi pályázatokra, elsősorban *ERC Starting* és *Consolidator Grant*re való felkészülésben. A pályázati felkészítésen túl a program jelentős segítséget nyújt a részt vevő kollégáknak angol nyelvű tanulmányaik és monográfiáik elkészítésében is.

Ugyanakkor nem hallgathatjuk el a nagyszabású pályázati tevékenységnek az intézeti munka kohéziójára gyakorolt negatív hatásait sem. Míg az intézet a 2000-es évekig nagyjából egységes struktúrájú intézményként és többékevésbé homogén közösségként működött, addig a pályázatok és az azok költségvetésén hosszabb-rövidebb ideig foglalkoztatott kollégák a korábban egységes intézetet kutatócsoportok laza halmazára bontották szét, ami feletébb megnehezíti a nagyobb szabású, egységes intézeti munkát követelő vállalkozások elindítását és végrehajtását. A másik nehézséget a pályázatok tematikai preferenciájának megváltozása jelenti. Egészen a legutóbbi időkig a számos külső munkatársat (is) mozgósító nagy vállalkozásokat, jellemzően forráskiadásokat pályázati forrásokból finanszíroztunk. 2024 után az NKFIH pályázati kiírások fókuszja átalakult, és az úgynevezett *cutting edge* (élvonalbeli) kutatásokat kívánják támogatni, nagyjából egy nemzeti *ERC Grant* mintájára, míg az okmánytárak, levelezések, elbeszélő források publikálását intézeti alapfeladatnak tekintik. Mindez természetesen elfogadható álláspont, a nehézséget ugyanakkor az jelenti, hogy egy több évtizedes finanszírozási gyakorlat egyik pillanatról a másikra történő megváltoztatására az egyébként

is minden oldalról szorongatott és anyagilag kiéheztetett intézetek, így a TTI is, aligha képesek.

A BTK és a TTI működésének egyik kulcskérdése, hogy eredményei milyen formában jutnak el a szélesebb nagyközönséghez, mennyire válik részévé az ország szellemi életének. Az ilyen típusú jelenlét ugyanis fennmaradásának egyik záloga is lehet. Az intézet kommunikációja az elmúlt másfél évtizedben a hagyományos intézményi jelenléttől a sokcsatornás, digitális és audiovizuális tudománykommunikációig fejlődött. A 2010-es évek elején kiépülő sajtó- és közönségkapcsolatok megalapozták a kutatók rendszeres médiaszereplését, publikációik pedig meghatározó felületeken jelennek meg. Az intézet társadalmi beágyazottságát az is erősítette, hogy országos kulturális eseményeken (Múzeumok éjszakája, Budapesti Nemzetközi Könyvfesztivál) és tudománynépszerűsítő programokon (Kutatók éjszakája, Magyar Tudomány Ünnepe) vett részt. A honlap és a közösségi média köré szerveződő online jelenlét a 2020-as években új formátumokkal bővült. A *Glossza* podcast, a *Penna* televíziós magazin, az intézeti blogfelületek és a könyvmegjelenésekhez kapcsolódó videók közérthető módon tették láthatóvá az eredményeket, a *Hivatása: Kutató* interjúsorozatban pedig a TTI elismert, az intézet történetében meghatározó szerepet játszó munkatársai szólaltak meg. A Tudományos Mecénatúra Pályázat által támogatott, Trianonnal és a Balkánnal foglalkozó projektek új lendületet adtak az intézeti kommunikációnak, amely mára egyszerre dokumentálja a kutatási eredményeket, erősíti a szakmai presztízst, és következetesen kapcsolódik az intézet hosszú távú tudományos céljaihoz.

Legyen remény, vagy ne legyen remény...

Összegezve a fentebb elmondottakat, a TTI tevékenységének legfontosabb célkitűzése a nemzeti örökség feltárása, megőrzése és bemutatása; nincsen olyan részfeladat és kutatási egység, amely ettől elválasztható lenne. Ennek elsődleges eleme a magyar történelemre vonatkozó, hazai és külföldi forrás-őrző intézményekben található források feltárása, hozzáférhetővé tétele a kutatás számára, kiadása és adatbázisok létrehozása, végül a tudományos publi-

kációk közzétételével ezek kontextualizált feldolgozása. A nemzeti örökség bemutatásának fontos elemét jelenti a kutatások eredményeinek megismertetése a magyar nemzeti közösség Kárpát-medencén belül és kívül élő tagjaival, ami a magyar történettudomány egységének hangsúlyozásán túl a nemzeti egység megőrzésének is fontos eszköze. Emellett a TTI fontos aktora lett a nemzetközi történeti tudományosságnak, munkatársai kiterjedt nemzetközi kapcsolatrendszerrel rendelkeznek és serény publikációs tevékenységet folytatnak, ennek a jelenlétnek a három folyamatban levő *ERC Consolidator Grant* mindennél beszédesebb bizonyítéka.

A TTI az elmúlt években részben saját munkája, részben a külső körülmények alakulása miatt olyan egyedülálló súlyú központja lett a magyar nemzeti múlt kutatásának, hogy nélküle a jelenlegi helyzetben elképzelhetetlen Magyarországon megfelelő színvonalú történettudományi alap kutatás. Jelentős átszervezésével, kutatói létszámának radikális csökkentésével vagy az intézet megszüntetésével lényegében a nemzeti múlt megismerésének lehetősége szenvedne el olyan mértékű sérülést, amely a tudománypolitika számára is vállalhatatlan következményekkel járna, nem is beszélve a nemzeti közösséget ért kulturális veszteségről. Hosszú időre elveszne ugyanis az esélye annak, hogy a magyar történettudomány versenyképes partnerként kapcsolódhasson be a nemzetközi tudományosság vérkeringésébe, és emellett feladnánk a nemzeti önszemlélet korszerű és ezzel együtt magyar szempontú formálásának lehetőségét is. Másképp fogalmazva, nem tudunk elképzelni egy olyan Magyarországot, ahol már nem működik a Történettudományi Intézet és a Humán Tudományok Kutatóközpontja. A döntés természetesen nem a mi kezünkben van. A kudarcot kudarokra halmozó folyamatos átszervezések, végül a HUN-REN-től való, politikai indíttatású és baljós árnyakat vető leválasztás nem túl biztató perspektívákat ígérnek a jövőben. Ugyanakkor nem tehetünk, nem mondhatunk mást, mint Ady muzáj Herkulese: éppen a minket érő folyamatos megpróbáltatások miatt kell megmaradnunk Herkulesnek, és talán ezért, a „bús haraggal” vívott harc miatt, „nem fogunk sohasse meghalni”. Úgy legyen!

Irodalom

APOR–APOR–HORVÁTH 2018

APOR Balázs – APOR Péter – HORVÁTH Sándor (szerk.): *The Handbook of COURAGE: Cultural Opposition and its Heritage in Eastern Europe*. Budapest, Hungarian Academy of Sciences, Research Centre for the Humanities, Institute of History, 2018.

BAK–PÁLFFY 2020

BAK M. János – PÁLFFY Géza: *Crown and Coronation in Hungary 1000–1916 A.D.* Budapest, Research Centre for the Humanities, Institute of History – Hungarian National Museum, 2020.

BALOGH 2015

BALOGH Margit: *Mindszenty József (1892–1975) I–II*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015. Második kiadás: Budapest, ELTE HTK Történettudományi Kutatóintézet, 2025.

C. TÓTH – HORVÁTH – NEUMANN – PÁLOSFALVI 2016

C. TÓTH Norbert – HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor – PÁLOSFALVI Tamás: *Magyarország világi archontológiája, 1458–1526: I. Főpapok és bárók*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2016.

C. TÓTH – HORVÁTH – NEUMANN – PÁLOSFALVI – W. KOVÁCS 2017

C. TÓTH Norbert – HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor – PÁLOSFALVI Tamás – W. KOVÁCS András: *Magyarország világi archontológiája, 1458–1526: II. Megyék*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2017.

CSAPLÁR–DEGOVICS 2019

CSAPLÁR–DEGOVICS Krisztián (szerk.): *These were hard times for Skanderbeg, but he had an ally, the Hungarian Hunyadi*. Budapest, Hungarian Academy of Sciences, Research Centre for the Humanities, Institute of History, 2019.

CSEH–SZULOVSKY 2025

CSEH Fruzsina – SZULOVSKY János (szerk.): *Mesterségmozsai*. Budapest, ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja, 2025.

DEMETER et al. 2020

DEMETER Gábor et al. (szerk.): *Balkán-kronológia I. Birodalmak szorításában, 1700–1878*. Budapest–Szófia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Institut za Istoricheski Izsledvaniya, Bulgarian Academy of Sciences, 2020.

DEMETER et al. 2021

DEMETER Gábor et al. (szerk.): *Balkán-kronológia II. A nemzeti ál(la)mok búvöletében, 1879–1918*. Budapest, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021.

DEMETER et al. 2022

DEMETER Gábor et al. (szerk.): *Balkán-kronológia III. Válság és háború, 1919–1945*. Budapest–Szófia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Institut za Istoricheski Izsledvaniya, Balgarska Akademiya na Naukite.

DEMETER et al. 2023

DEMETER Gábor et al. (szerk.): *Balkán-kronológia IV. Két szövetségi rendszerben, 1946–1989*. Budapest–Szófia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Institut za istoricheski izsledvanii pri BAN, 2023.

DEMETER–PEJKOVSKA 2024

DEMETER Gábor – PEJKOVSKA, Penka (szerk.): *A Bolgár–Magyar Történelem Vegyes Bizottság jubileumi kötete: 2006–2023. Anniversary Collection of the Bulgarian–Hungarian History Commission: 2006–2023*. Budapest–Szófia, HUN-REN BTK Történettudományi Intézet – BAN Institut za istoricheski izsledvanija, 2024.

FODOR–SOKCSEVITS–TURKALJ–KARBIĆ 2015

FODOR Pál – SOKCSEVITS Dénes – TURKALJ, Jasna – KARBIĆ, Damir (szerk.): *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai: Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra. Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara: Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura*. Budapest–Zagreb, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Hrvatski institut za povijest, 2015.

GYÁNI–SZILÁGYI 2024

GYÁNI Gábor – SZILÁGYI Adrienn: *Az arisztokrácia tündöklése és bukása Magyarországon, 1700–1957*. Budapest, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2024.

HARASZTI 2014

HARASZTI György: *Pannóniától Magyarorszáig. A magyarországi zsidóság annotált kronológiája az előidőktől napjainkig*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2014.

HORNYÁK 2020

HORNYÁK Árpád (szerk.): *A keresztény Európa határán. Fejezetek az ezeréves magyar–szerb együttélés történetéből*. Novi Sad, Forum Könyvkiadó Intézet, 2020.

HORVÁTH – KECSKÉS D. – MITROVITS 2021

HORVÁTH Sándor – KECSKÉS D. Gusztáv – MITROVITS Miklós (szerk.): *Magyarország külkapcsolatai, 1945–1990*. Budapest, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2021.

KECSKÉS D. – SCHEIBNER 2022

KECSKÉS D. Gusztáv – SCHEIBNER Tamás (szerk.): *Egy világraszóló történet – Az 1956-os magyar menekültválság kézikönyve*. Budapest, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2022.

MOLNÁR 2022

MOLNÁR Antal: *Le relazioni „ad limina” dei vescovi di Cattaro alla Santa Sede (1592–1708). Izvještaji „ad limina” kotorskib biskupa Svetoj Stolici (1592–1708)*. Podgorica, Univerzitet Crne Gore – Istorijski institut Crne Gore, 2022.

OBORNI–PÁLFFY–VARGA 2024

OBORNI Teréz – PÁLFFY Géza – VARGA Szabolcs (szerk.): *Magyarország történeti atlasza, 1526–1711*. Budapest, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2024.

RASTOVIĆ–MOLNÁR–GAVRILOVIĆ 2025

RASTOVIĆ, Aleksandar – MOLNÁR Antal – GAVRILOVIĆ, Marko (szerk.): *The Eternal Cycle: Neighbours, Allies and/or Rivals – Serbo/Hungarian Relations in the Middle Ages (895–1541)*. Belgrade–Budapest, HUN-REN BTK Történettudományi Intézet – Institute of History Belgrade, 2025.

SZENTPÉTERI 2023

SZENTPÉTERI József (szerk.): *Psalmus Hungaricus. A Hungarian Cultural History. I–III*. Budapest, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2023.

SZULOVSKY 2024

SZULOVSKY János (szerk.): *A kézművesipar története Magyarországon*. Budapest, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2024.

TÓTH 2022

TÓTH Gergely (szerk.): *Révay Péter: De monarchia et sacra corona Regni Hungariae centuriae septem – A magyar királyság birodalmáról és Szent Koronájáról szóló hét század. I–II*. Szerkesztette TÓTH Gergely. Budapest, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2022.

WEISZ 2023

WEISZ Boglárka et al. (szerk.): *A középkori magyar királyság történeti kronológiája, 997–1526. I–II*. Budapest, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2023.